

Я навів сю колядку задля її першої половини, котра добре умотивовує сю сцену. Господар приймає у себе «трьох товаришів» всім, що йому Бог дав. Товариші, трапезуючи, похваляються, хто найбільше прислужився господареві до сього врожаю. Сей мотив ще помітний тут (виступають «гори-долини господаренька», в інших він затрачений; я вважаю його старшим і первісним супроти інших, де сонце, місяць і дощ похваляються, хто з них корисніший і потрібніший для людей. Зате в сих варіантах, дуже численних, третім гостем являється сам дощ, а не Біг, що його посилає:

А дощик каже: не є над мене,
«Ой як я впаду три рази на яр,
То зрадуються жита, пшениці,
Жита, пшениці, всякі пашниці!»¹

В іншій пісні сі гості приходять з дарами:

Ой із-за гори з-за високої	Несу я собі тріє часики:
Ой іде-бредє сам ясен місяць.	В першім часику дзелене вино,
Гой за ним, за ним ясна зірниця,	В другім часику солодкий медок,
Ясна зірниця, його сестриця.	В третім часику варене пиво
— Місяцю брате, погоди мене!	(Гн., 152).
— Ой не погоджу, бо тяжко несу,	

Мотив заховався як заспів, але ясно, що сі дари призначались на трапезу господареві.

Не диво після сього, що звірята й птахи теж допомагають господареві в хазяйстві:

Ой ластівонька та прилітає,	Чи ся кобилки пожеребили?
Господаренька та й пробуджає:	Та пішли її по нових хлівцях —
— Ой устань, устань, госпо-	Чи ся овечки та покотили?
дареньку,	А сам си піди по пасіченьках —
Побуди свою всю челядоньку	Чи ти ся пчоли та пороїли,
Та пішли ж її по обороньках —	Чи пороїли, попароїли [подвої-
Чи ся коровки та потелили?	лися]
Ті пішли ж її та по стаєнках —	(Гол., II, с. 32).

На різні способи розробляється мотив, що Бог, Христос, Богородиця, святі особисто займаються хазяйством господаря, працюють на полі, порядкують на дворі. Про сі образи будемо говорити потім; тут нам подекуди трудно обминути сі мотиви, оскільки сі свята ввійшли (заступивши часом місце свого господаря або членів його родини) в побажання урожаю і приплоду, що становлять головну тему сих величань. Висловлюються вони не стільки в формі поба-

¹ Зводжу сей варіант з Гол., II, с. 40 і Гнзт., с. 177. В інших дощ спадає «три рази в маю».

жань, як в формі сповіщань, донесень щасливої вісті господареві (се ж і єсть веселення дому передусім):

Ой добрий вечір, господароньку, до тебе,
Кличе тя Господь на порадоньку до себе!
Обіцяв тобі сто кіп жита на полі,
Господинонці (а) щастя, здоровля в тім домі.

Потім те саме повторюється про пшеницю, ячмінь, овес, гречку, горох і всякі інші роди збіжжя. Подібно з іншими категоріями домового достатку:

Ой, устань, газдо, та твердо не
спя,
Ой вийди ж собі на подвірень-
ко! —

Бички-третячки все окремішне,
А на рік Біг дасть бай іще більше!

або:

Господареньку, господиноньку,
Покажи личко та в віконечко —
А з віконечка на підвір'ячко:
В тебе на дворі радість божая:
Всі ж ти коровки та потелили,
А все бичечки половенькії,
Половенькії, жовторогії.
Господареньку, господиноньку
і т. д.
(повторюється при кожній стро-
фі)

Всі ж ти кобили пожеребили —
А все коники вороненькії,
Білокопиті, золотогриві.
Господареньку, господиноньку
і т. д.
Всі ж ти овечки та покотили,
Та покотили, поблизначили,
А все баранці лаїстенькії,
Лаїстенькії, круторогії.

Господареньку, **господяноньку**,
і т. д.
Всі ж ти ся пчолки та пороїли,
Та пороїли, попароїли.
Ой наш паночку-господарочку,
Господаречку на ім'я N. N.,
Ой подивися на [у?] квартирочку:
Господь ти ходить у подвіречку:
Шарує коровки на три яселки,
А ялівничок все окрімше —
А на рік Бог дасть та й іще
більше!

Ой наш паночку-господарочку
і т. д.
Господь ти ходять по подвіречку,
Шарує волоньки на три плужоньки,
А чабаністі бай на чотири,

Господь ти ходить — чом по
стаєнках,
Цугує коники на три цугоньки,
Ой воронії бай на чотири,
Ой а стрижечки все окремішне,
А на рік Біг дасть та й іще
більше!

Господь ти ходить по кошароньках,
Шарує овечки на три струночки,
А ялівничок — чом — на чотири,
Ай а стрижечки все окрімше,
А на рік Біг дасть та й іще більше!

Господь ти ходить по загуменю,
Шарує стиртоньки на три
шнуроньки,
Яру пшеницю все окрімше,
А на рік Біг дасть та й іще
більше!

Господь ти ходить по пасіченьках,
Кладе пчолоньки на три лавоньки,
А первінчики — чом — на чотири,
А на рік Біг дасть та й іще більше!

Господь ти ходить по комороньках,
Міряє гроші получвертками,
Котре червоне полумисками,
Білими грішми все окрімше,
А на рік Біг дасть та й іще більше!

Господь ти ходить та по ізбоньках,
Шарує суконьки та й на три
шнуроньки,
Котре блавати чом на чотири,
А китаєнне все окрімше,
А на рік Біг дасть дай іще більше!
(Гн., 140, 153; Гол., II, 16).

Ой долов, долов, долов лужейки.
Ой упав сніжок та на обліжок.
Побродив его чудний звірею,
Послідив его господарейко,
Клякнув, покликнув на свої слуги:
«Гей слуги ж мої вірненькі,
Збирайте зброю, скликайте лаю!»
А взяв звірею він поганяти,
Взяла звіреюка гей промовляти:
«Ой ти ж мій пане господарейку,

Не рубай мене, не стріляй мене!
Возьми ж ти мене в свої
луженьки —
В свої луженькі калинові,
Возьми роженьки до світличеньки,
А пароженьки до комороньки —
На пароженьки дорогі шати,
А на роженьки дорогу зброю»
(Гол., II, с. 604).

Зміни економічного життя приносять з собою нові мотиви. Знаходимо тут образи великого стада, розвиненого в Західній Україні особливо «волоськими» вівчарами:

Ой за-за гори, з-за полонини
Виходить же ми чорна хмарочка,
Ой не є ж то ми чорна хмарочка,
Ой є ж то ми овець гурмочка!
Іде ж перед них овчариночка,
Заперезавсь трьома ужівками,
За ужівками три трумбеточки:
Одна трумбета гей дубиня,

Друга трумбета гей циновая,
Третя трумбета гей золотая.
Ой чути-чути в чистее поле,
Ой як затрубить а в дубиную.
Ой чути-чути а в ліси-бори,
Ой як затрубить у цинуюю.
Ой чути-чути аж на небесах,
Ой як затрубить а в золотую¹.

Іншим разом чуємо відгомони міського життя з його різними ремісничими корпораціями, пізнішими цехами:

Стоїть ми стоїть світлонька нова,
Світлонька нова гей оріхова,
А в тій світлонці самі столове,
Поза столами все реміснички,
Все реміснички самі шевцеве —
Ой ладять, ладять та червен сафян.

Все реміснички самі кравцеве —
Ой ладять, ладять дорогу шубу.
Все реміснички самі ткачеве —
Ой ладять, ладять дорогий завій...
(Гол., II, 47).

Сей образок входить в серію величань господині. Репертуар її сорозмірно невеликий — поруч господаря, з одного боку, і старших дітей: сина на ожененню та доньки-відданиці — з другого. Але вона змальована в нім кількома сильними і величавими рисами, як душа дому:

По двору ходить — як сонце сходить,
А в хату віде — як зоря зійде,
Як заговорить — як дзвін зазвонить,
Як засміється — сад-виноград в'ється,
Як зажартує — коня дарує (Кравченко, с. 24).

Дом і двір наповнений її неустанним рухом, дозором і при-

¹ Гол., II, 610. Там же, с. 59, варіант більш вишліфований:
Ой з-за гори з-за високої А поверх гуньки суть три
Видно виходить овець керделець, трубоньки:
Наперед овець білий [!] молодець - Єдна трубонька та золотая,
На тім молодці сивая гунька, Друга трубонька та мідяная,
Третя трубонька та яворова,

і т. д.

аутністю, «звонім її ключів» як атрибутом домовитості і
заможності:

Наша госпоя ходя-походя,
Ключами зьснить, мед-вино носить...

А в нових сінях, а в будованих,
Ой ходить у них статочна жона,
Статочна жона [на ім'я N. N.],
Ой носить ключі у правій руці,
Щоби ключики не побриняли,
Щоби милого не пробужали.

А на княгині кований пояс,
На тім поясі золоті ретязки,
На тих ретязках мідяні ключі:
Мідяні ключі, тихо дзвоните,
Тихо дзвоните — пана не збудите!
і (Чуб., 433).

Ся риса ніжності до «миленького» (се термін для чоло-
віка в нашій усній поезії!) виступає в різних комбінаціях:

Ходить ми, ходить, молода пані,
Черевичками потупаючи
Та ключиками побрязкуючи,
Свою свекроньку побуджаючи:
— Вставай, свекронько, вже день
біленький,

Сив соколонько, не квили рано,
Не пробуджай ми господаренька:
Тепер приїхав з ярмарівочки,
Там вторговав ми не великий торг,
Три коровиці, всі три сивіі.

Вже день біленький, а світ
яренький!

Сива зозуленька не куй ми рано
і т. д.

— Вставай, свекроше, вже днь
біленький, і т. д.

Ярі пчолоньки, не бренить рано,
і т. д.

Свого милого присипляючи:
— Ой спл, миленький, хоч день
біленький,

(Гн., 132, 135, 137).

Хоть днь біленький, а світ
яренький.

З замилюванням спиняються колядки на багатім уборі
господині, на багатих дарунках, привезених їй чоловіком з
дороги. Риси багатого селянського життя мішаються і пе-
реходять і тут, як в інших випадках, в обстанову боярську
або й княжу. Господиня дістає то з ярмарку, то з здобичі:

Жовті чобітки, золотий перстень,
Золотий перстень, стручковий¹ рантух:

Жовті чобітки з-тиха ступають,
Золотий перстень пальчика красить,
Стручковий рантух головку клонить.

Або:

Єден дарунок — перлова тканка,
Другий дарунок — кований пояс,
Третій дарунок — срібний перстенець.
Перлова тканка головку клонить,
Кований пояс лядвинки ломить,
Срібний перстенець пальчики щипле.

Се більше-менше повторюється і про дівчину, але тут
не буду спинятись на сих дівочьких і парубочьких мотивах,
бо повернусь до них далі, говорячи про мотиви молодецькі

¹ Себто: струсовий, пор. вище.

(дружинні) і весільні, що зібрались коло сих тем в великій кількості. Се нагромадження — скуплення уваги коло старших дітей: сина-жениха і доньки-відданиці,— може бути, покрито й ослабило мотиви, які могли б краще характеризувати стару поезію великої, патріархальної родини, і в нинішнім репертуарі тільки зістались скупі останки. Вони доносять нам слабі відгомони величань родинного дерева з його численними паростями¹: старого патріарха родини, окруженого дітьми, як місяць зорями², владики дому, повного «челяди» — ближчої і далекої рідні. Його дев'ять синів «на пелевни суть, золотчко віють»; його дев'ять зятів «у маштарні³ суть, конечки чешуть»; його дев'ять невісті «у світлиці суть, рубки качають». Його «перші діти — стадо лічать, другі діти — вівці лічать, треті діти — шати лічать» — «першії кажуть, що стадо ціле, другії кажуть, що вівці цілі, третії кажуть, що шати цілі».

Інші колядки малюють се родинне щастя й достаток в обстанові пізнішого життя:

А в пана Івана умная жона —
Біг йому дав — ой Біг йому дав
Умную жону у його дому.
Да по сінях ходить, як місяць
сходить,

Сажє синків в чотири рядки,
Сажє дочки у три рядочки —
Перший рядочок — усе кравчики,
Другий рядочок — усе ткачки,
Третій рядочок — усе шевчики.

Варіант:

Синочки зросли — у школи пішли,
А дочки зросли — у швачки пішли,
Синочки ідуть, книжечки несуть,
А донечки йдуть, хусточки несуть.

Книжечки на стіл — батеньку до
ніг.
А хустки на стіл — матеньці до
ніг⁴.

¹ Див. вище:

А в нашого пана — пана N.
Стояла яблонь посеред двора,
На тій яблоні золота кора,
Золота кора — то його жона,
А що віточки — його донечки,
А що сучечки — його синочки.

А на тій вербі рожеві квіти
[кїти?].
Ой то не верба — Іванова жона,
Ой то ж не кора — то ньька
стара,
Ой то ж не квіти — то Іванові
діти
(Гн., I, ч. 67, 99).

Або се:

Золота верба,
А на тій вербі золота кора,

² Що на небі місяць — да то наш господар,

А на небі зірка — да то його жінка,

А на небі [а навколо?] зірочки — да то його діточки

(Чуб., 433).

Стояла світличка новозроблена,

Що ж то місячок? то господарчик,

А в тій світлиці три оконечка:

Що то сонечко? то господинька,

В першій оконечку ясний місяць,

Ясні зірки — то його дітки

В другій оконечку ясне сонце,

(Чуб., 460).

В третім оконечку яснії зірки.

³ Гол., II, с. 70, пізніший вираз заступив якийсь давніший термін.

⁴ Чуб., III, с. 386 і 404, поправляю і тут очевидні непорозуміння.

Дружинна поезія. Контрастом до тих тихомирних зайнятій і утіх господарських і родинних — ніби протилежним бігуном (полюсом) життя являються інтереси дружинні, военні, оборонні й насильницькі. Але «життя любується в контрастах», як то кажуть, і часто ці контрасти виходять із спільних початків, із тих самих мотивів і інтересів, і тісно переплітаються між собою. Так і з сими двома сферами життя. Їх мотиви нераз тісно в'яжуться, і групи поетичних тем, які купчуються коло них, перев'язуються різними посередніми циклами, які дуже тісно, просто нерозривно об'єднують в собі елементи й мотиви з тих обох сфер. Тільки для того, щоб виразніше встала перед нами ся друга серія мотивів, зв'язаних з життям дружини, ми лишимо на боці ці перехідні цикли й займемось тим, що безпосередньо і виключно зв'язано з життям дружини в собі.

Наше становище до сього цикла мусить бути, однак, дещо інше, ніж до попереднього. Рахуючися з консерватизмом господарства і родинних відносин, ми можемо сміліше трактувати в одній групі матеріал з різними пізнішими додатками, соціального чи релігійного характеру, припускаючи, що ці пізніші зміни не дуже змінювали основу тих мотивів, як вони вирости і сформувалися в століттях після розселення. Форми ж воєнної організації мінялися різче і глибше, і наші узагальнення певних більше-менше постійних мотивів, чи типів, мусять триматись в більш обмежених крузі. З зміною форми часто відмирили і відпадали мотиви, зв'язані з формами попередніми, — через се останки старших мотивів, чим далше назад, тим бідніші.

Але, з другого боку, ці мотиви мали сю привілею перед мотивами родинно-господарськими, що вони звертали на себе більше уваги у людей книжних. В різних формах, часом сильно перероблених, часом досить незайнятих, включались вони в різні книжні твори, ближчі чи пізніші своєю епохою, і ми, таким чином, маємо матеріал старих записів, якими можемо собі помагати: контролювати і доповняти ними фрагменти усної традиції — нераз дуже скупі і бідні. В нашій старій літописанні маємо то парафрази, то очевидно — оригінальні фрагменти дружинної поезії: героїчних повістей і поетичних творів, і навіть окремо записану, в більших розмірах, в сорозмірно повнім виді, нашу дорогоцінність — пісню про Ігорів похід на половців 1185 р., яка вводить нас в поетичну скарбницю нашої старої дружинної поезії, тим часом як для інших кругів нашого старого мистецтва ми не маємо нічого подібного.

Сі ж цикли дружинної поезії, які стикаються з нашою старою книжною літературою: епохи князів і дружини, ран-

ньої козаччини і польсько-козацьких воєн — притягли до себе передусім увагу наших старших фольклористів та були ними оброблені з історичного і почасти — історично-літературного становища. Після голосної праці Антоновича і Драгоманова, зробленої піввіка тому, чималий ряд пам'яток було оброблено монографічно, а Франко в останніх роках своєї діяльності поставив був собі завданням пройти по сьому полю, подавши замітки до пам'яток, які чим-небудь звернули на себе його увагу. Цикл дружинних мотивів, таким чином, — се одна з найліпше оброблених сегментів нашої старинної словесності.

Але в залежності від тодішнього становища соціально-і культурно-історичних студій всі, хто займались нашими дружинними мотивами, тісно тримались історичних умов, представлених нашими історичними джерелами. Найсмільвіщий домисел, який собі дозволили шановні видавці корпусу «історичних пісень», се що вони в колядках про похід на Царгород добачили «картину з епохи, сучасної народинам державного ладу в полудневій Русі або такої, що випереджала її» — «річ замітна, — завважають вони, — що в наведених фрагментах дружинного епосу не князь являється ініціатором, що групує наоколо себе воєнну верству в її народинах, а вона наче виростає натурально з земства»¹. Тепер же, орудуючи багатим матеріалом з соціальної етнології, ми можемо далеко ширше розсувати перспективи, які відкриває нам українська словесність і етнологія.

«Дружина» найстаршого циклу, дійсно, для нас уже не княже військо, яким воно являється в пізнішій циклі, а просто «товариство», група другів-молодців, себто молодецька громада, парубоцька верства, така, яку стрічаємо у різних примітивних народів². Паралелізм мотивів військових і еротичних, зв'язаних з дружиною в старинній циклі, цілком ясно вказує на се — і при тім толкуванні знаходить пояснення, котрого не могли йому дати старші коментатори. «Сімсот молодців», котрі в однім випадку, як ми бачили, з такою ж громадою сімсот дівчат стають до роботи у господаря-громадянина, іншим разом пускаються добувати дівчину для свого товариша, іншим знов — рішають залишити женихання з дівчатами, вжити свої засоби на воєнну екскурсію і пускаються «долі Дунаєм під Царгород», — се просто парубоцька верства, а не якийсь організований воєнний полк дружини, яким він уявлявся давніше. Тому се «молодці», а не вояки різного віку — як у пізнішій дружині.

¹ Историческія пѣсни Малор. народа, I, с. 4—5.

² Див. Початки громадянства, с. 117 і дд.

Ся дружина старшого циклу не має ні князя ні іншого провідника, се, повторюю, товариство рівнорядних членів, «другів» між собою. Князь чи ватажок («пан») характеризує, очевидно, цикл пізніший. Відти назва князя переноситься на рядового, чергового товариша, котрому дружина здобуває дівчину, і він виступає з сим титулом в весільнім обряді, а його товариші прибирають назву бояр і по змозі імітують церемонію княжого виїзду. Церемонія вступу нового члена до парубоцької громади місцями досі зветься «коронуванням» й імітує старе «всажання на коня», піднесення на князівство, на ватажківство і т. под.¹ Свого часу се прийнято як справжню сенсацію, коли в обрядовім нашім репертуарі були виявлені сі відгомони княжої доби; тепер чергове завдання фольклористів, істориків літератури та культури: з-під пізніших наверхствувань княжого та боярського життя підняти в можливо ширшій обсягу останки старшої передкняжої організації молодечої верстви та висвітлити її відгомони в нашій усній традиції.

Очевидно, організації нежонатой молодіжи в якихось формах існували у нас ще перед розселенням, так як існують в родоплемінній стадії різних примітивних народів. Свої характеристичні прикмети воєнної організації вони виробили найбільше, мабуть, в бурхливу добу розселення і пізніших колонізаційних пертурбацій. Паралельне існування їх як організацій нежонатой молодіжи — і як організацій воєнних тяглось потім і далі². Пережитки «парубоцької громади», як явища першої категорії, дійшли до наших часів, і з сею стороною її в'яжуться такі характеристичні явища, як сходини і пожиття свобідної молодіжи парубоцької і дівоцької на «вулиці», на досвітках і свобідні сексуальні відносини в дівоцьких чи парубоцьких курінях. Етнографія наша займалась головно досвітками, які відбуваються в дівоцькій хаті (наймленої на се у якої-небудь вдови тощо). Курінь парубоцький виявляє себе теж в різних пережитках, як різні сходини, складки, святочні «грища», що відбуваються коштом парубоцької громади в наймленій нею хаті (се часом та ж хата, що служить в інший сезон для досвіток як хата дівоцька), і т. под.

З другого боку, ми вже бачили, як термінологія і різні звичаї парубоцької громади переходять на воєнні органі-

¹ В. Боржковського, Парубоцтво какъ особая группа въ малорусскомъ сельскомъ обществѣ. — К. Стар., 1887, VIII, с. 767. Кілька приміток у проф. Сумцова. Культ. переживання, розд. 84.

² На аналогії парубоцьких громад і братств вказав ще в 1880-х рр. наш визначний соціолог Мик. Зібер — *Еще о братствах.* — Слово, 1881, I.